

Anton
Trstenjak

Izidor Cankar v očeh njegovih sodobnikov

Škoda, da ni ta simpozij vsaj deset let prej, ko so še živeli nekateri njegovi ožji sodelavci in sopotniki, npr. Francè Koblar, ki bi bil res docela kompetenten govoriti o Izidorju Cankarju kot človeku, kakor so ga videli in doživljali sodobniki. Jaz nisem kompetenten, razen če naj pač predstavljam zadnje, redke preživele, ki so imeli priložnost Izidorja še osebno poznati.

Osebno sem ga imel priložnost spoznati pri F. S. Finžgarju, v tako imenovanem Finžgarjevem krogu, kamor je Izidor po svojem povratku iz tujine stalno (menda kar vsak dan) zahajal.

Zanimivo je ugotoviti, da so Izidorja že od začetka, ko sem prišel v Ljubljano (torej že pred vojsko), njegovi nekdanji sodelavci in soso- stanovalci in občudovalci, literarni in umetnostni zgodovinarji ter literati v pogovorih zelo pogosto omenjali. Zanje je veljal Izidor Cankar za najinteligentnejšega Slovence. Zato so vpletali v svoje misli redno njega, v potrdilo za njihovo pravilnost. Bil je tako rekoč pojem za vsako kulturno odločitev. Radi so navajali »modre« izreke, ki jih je dal kdaj o kakšni osebi ali dogodku.

V čem je bil čar njegove osebnosti, da so ga tako soglasno imeli za najinteligentnejšega Slovence? Vsekakor moramo iz previdnosti reči, da je tak superlativ lahko zanesljivo pravilen samo, če ga izražamo v množini, ne v ednini, se pravi, da je bil pač eden najinteligentnejših Slovencev svoje dobe. Inteligenca je namreč multidimenzionalna, ima različne kvalitete, tako da je lahko kdo »najbolj« inteligenten npr. na področju matematike, drugi jezikoslovja, tretji leposlovja itd. Različne smeri in kvalitete ocenjevati kvantitativno na isti lestvici pa je težko; tu ni absolutnih meril, so samo relativna, primerjalna. Menim, da ni treba v ta namen še ponazoril.

Tako pa pridemo do zanimivih sklepov ravno ob osebnotnem liku Izidorja Cankarja. Katere so bile dimenzije inteligence, ki so ga dvigale tako visoko pred sodobniki? (Pozneje so podobno govorili o nekem drugem kulturniku).

Nedvomno to, da je bila inteligenca v enem kakor drugem večstranska, zato pa »bogata«, presenetljiva, če že ne vseobsegajoča, pa vsaj večobsegajoča; bila je širina, ki je »očarala«. Ne eden kakor drug ni bil čisti specialist ene same stroke. Saj smo imeli izredno inteligentne može, vrhunske učenjake, specialiste »ene stroke«, kakor je bil npr. matematik prof. J. Plemelj, toda njega javnost ni imela za »najbolj inteligentnega« Slovence, čeprav je to v matematiki nedvomno bil, v stari Avstriji celo med vsemi Avstrijci.

Boste rekli, da pač vrhunski učenjak specialist ni v širši javnosti tako znan, ker ga pač »ne razumejo« in zato se zanj tako ne navdušujejo. Res. Toda prav tu je obenem nekaj, kar takemu učenjaku dejansko manjka, da ga okolica ne okliče za kralja intelekta: manjka mu

privlačna voditeljska sila. To pa izžareva v svojo okolico in jo privlačuje samo večstransko nadarjena, pravimo tudi bogata osebnost, ob kateri se drugi nenehno oplajajo in usmerjajo. Voditeljska osebnost je usmerjevalka časa.

To usmerjevalno voditeljsko osebnost je predstavljal Izidor Cankar v prvih desetletjih dvajsetega stoletja. Njegovo delo s svojim vplivom se je razvijalo v treh smereh, zaradi katerih je bil v tistih desetletjih nehote vpliven arbiter takratnega kulturnega življenja. To je bila smer znanosti, umetnosti in politike. Kakor vemo, je bil Izidor vse troje, in sicer ne samo sukcesivno, temveč v osnovnem nagnjenju celo simultano, čeprav je zunanji nastop v politiki iz razumljivih razlogov očitno sledil šele v poznejših letih. Bil je pa vse troje v malem že ves čas. Ob njem so dobivali navodila, pobude in kritične misli ves čas literarni in umetnostni zgodovinarji, a tudi literati in umetniki, končno pa tudi politični delavci, za katere je bilo znano, da so se radi spraševali: »Kaj pa Izo pravi?«

Naša takrat mlada generacija križarskega gibanja se je na Izidorjevo življenje in delo odzivala s podvojeno zavzetostjo in prizadetostjo, ker je doživljala ob njem podobno usodo kakor v Josephu Wittigu, nemškem patrologu in predvsem romanopiscu, za katerega so se takrat posebno navduševali. Oba sta bila duhovnika, oba profesorja, oba hkrati in predvsem umetnika; Wittigove religiozno motivirane moderne romane je takratni rod bral z vznesenim umetniškim zadoščenjem; oba pa sta tudi doživela podobno krizo duhovniškega poklica in šla proti koncu življenja skozi dramatično katarzo, ki ni vzbujala nič manjšega občudovanja kakor prva leta njunega vplivnega »odrešujočega« vzpona.

Ko smo se dotaknili te strani Izidorjevega življenja, moramo posebej podčrtati še eno potezo njegove osebnosti in sestavino njegovega življenja, ki je menda neizogiben delež vsake genialne osebnosti: osamljenost. Kljub osebnemu čaru, ki ga je izžareval in s katerim je pritegoval nase okolico, je bil, strogo gledano, vse življenje vendarle pretežno samohodec. Zmeraj upoštevan, nikoli prav razumevan in zato nikoli prav sprejet. Morda je prav ta drža nadpovprečne inteligence, ki stoji nehote zmeraj »nad« okolico in zato nikdar ni na njeni ravni, eden od nikoli razčiščenih dejavnikov, da je bil kljub močni angažiranosti v takratnem družbenem življenju s svojim notranjim svetom vendarle zmeraj sam brez pravega sobesednika, nedorečen. Menda bo prav v tej potezi in drži tudi vsaj delni razlog, da se je že mnogo pred koncem življenja od njega odselila na drug kontinent najprej hčerka, potem pa še žena, čeprav so utegnili biti za vsem tem še globlji življenjski razlogi.

Kar ganljivo je bilo opazovati tega človeka zares svetovljanskih razsežnosti in izkušenj, ki je bil vse življenje »siva eminenca« slovenske kulture v širokem razponu, kako je zadnja leta, ko se je dokončno vrnil iz tujine v domovino, molče, se pravi, redkobesedno sameval v dialogu s Finžgarjem, s katerim edinim ni nikoli izgubil ožjega in globlje razumevajočega stika, kakor da je hotel posredovati še večino svojega bogatega intelektualnega potenciala širokemu kulturnemu krogu Slovencev, ki pa ga niso več poslušali. Vlogo sive eminence kot arbiter slovenske kulture je odigral, moral z odra, med občinstvo pa

se ni znal nikoli pomešati. Globoko je doživljal to, kar na starost mnogi kulturni delavci z zagrenelimi čustvi ugotavljajo, da so rodovom, ki prihajajo za njimi, nepotrebni. Biti nepotreben je zavest starostne osamljenosti, ki se v kulturniku posebno potencira. Vračal se je v Slovenijo z bogato valuto, ki pa ni bila več v obtoku. Odpisali mu niso dolgov, ki jih do naroda ni imel, pač pa kapital, ki ga je vse življenje zanj nabiral, a mu ga je inflacija vojne vihre in njenih pretresov razvrednotila.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti ga je privzela med svoje člane. Toda to je bilo bolj priznanje za preteklost kakor pa pobuda za prihodnost. Menda bo že tako, da človek, ki z močjo svoje voditeljske osebnosti priteguje nase, ustvarja sedanost, prihodnost pa po njegovi smrti gre mimo njega; to velja zlasti za vse »politične« voditelje. Dokler še žive, se vse zgrinja okoli njega in gre za njim, ko umrje, pa je takoj konec njegove dobe; mislimo samo na zastrašljive primere Napoleona, Metternicha, vse do Mussolinija in Hitlerja. Nasprotno velja o velikih teoretikih, ki pa niso bili »voditeljske osebnosti«, mislili in pisali so mimo sodobnikov, ki so jih odklanjali, toda ustvarjali so za prihodnost, po njihovi smrti so se njihove zamisli začele uresničevati v življenju, bili so ustvarjalci nove dobe; mislimo na primer samo na S. Freuda, K. Marxa ali P. Teilharda de Chardina, ki za življenja niti publicirati ni smel svojih del, zdaj pa imamo že cele ustanove, ki se zadolžujejo za izdajanje njegovih del in njegove misli vznemirjajo duhove po vsem svetu; zlepa noben antropolog in noben simpozij ne more prav mimo njegovega imena in miselnega sistema.

Različne so postavbe izrednih genialnih osebnosti: mnogi se uveljavijo šele po smrti, delajo za prihodnost, drugi neposredno obvladujejo sedanost, v kateri se razdajajo, a tudi ti tako ali drugače utirajo pot v prihodnost; če že niso ustvarjalci nove ere, so vsaj njeni predhodniki; in to je nedvomno bil prav tudi Izidor Cankar.

Cankarjeva poetiška in estetiška izhodišča za roman *S poti*

Franc
Zadravec

Izidor Cankar je ob romanu Frana Maslja-Podlimbarskega *Gospodin Franjo* (1914) zapisal, da »v sedanji agoniji našega naroda in naše književnosti za roman ni niti ugodnih razmer niti volje pri pisateljih, in če kljub temu po dolgem času zopet izide, je to po pravici senzacija«, v članku *Trideset let* (1916) pa je potožil, da »ni mnogo del v naši književnosti, ki bi odraslemu človeku imela kaj važnega povedati« in da je oboje »glavni vzrok, da se naša inteligenca malo ukvarja s slovenskim slovstvom« ter »sega po tujem, dobrem in slabem«.